Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası M. Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, *ISSN 2224-9257*
Filologiya məsələləri № 5, 2026
Səh. 342-352

https://doi.org/10.62837/2026.5.342

VERDİYEVA ZƏHRA NAZIM QIZI
Xəzər Universitetinin doktorantı,
E-mail: zeka.alieva444@gmail.com

KONSEPTUAL METAFORLARIN TƏDQİQİ TARİXİNƏ DAİR: KONSEPTUAL METAFOR NƏZƏRİYYƏSİNDƏN GENİŞLƏNMİŞ KONSEPTUAL METAFOR NƏZƏRİYYƏSİNƏ DOĞRU

XÜLASƏ

Tədqiqatda konseptual metafor nəzəriyyəsinin müasir kognitiv dilçilik çərçivəsində inkişafı sistematik şəkildə təhlil olunur. Məqalədə nəzəriyyənin klassik modeldən genişlənmiş yanaşmalara doğru təkamülü, onun kognitiv, diskursiv və sosial aspektləri araşdırılır. Metaforun statik modellərdən dinamik və kontekstdən asılı interpretasiyalara keçidi, həmçinin multimodal və diskurs yönümlü yanaşmalar xüsusi diqqət mərkəzində saxlanılır. Təhlil sistemli şəkildə seçilmiş elmi mənbələr əsasında aparılmış, metodoloji şəffaflıq və tənqidi sintez təmin edilmişdir. Nəticələr göstərir ki, konseptual metafor nəzəriyyəsi müasir dövrdə çoxşaxəli və interdisiplinar tədqiqat sahəsinə çevrilmişdir.

Açar sözlər: konseptual metafor, kognitiv dilçilik, diskurs, multimodallıq, sistematik icmal

К ИСТОРИИ ИЗУЧЕНИЯ КОНЦЕПТУАЛЬНОЙ МЕТАФОРЫ: ОТ ТЕОРИИ КОНЦЕПТУАЛЬНОЙ МЕТАФОРЫ К РАСШИРЕННОЙ ТЕОРИИ КОНЦЕПТУАЛЬНОЙ МЕТАФОРЫ

АННОТАЦИЯ

В данной статье представлен систематический обзор развития теории концептуальной метафоры в рамках современной когнитивной лингвистики. Исследование рассматривает эволюцию теории от классической модели к расширенным подходам, охватывающим когнитивные, дискурсивные и социальные аспекты. Особое внимание уделяется переходу от статичных моделей метафоры к динамическим и контекстуально обусловленным интерпретациям, включая мультимодальные и дискурсивные подходы. Анализ основан на систематическом отборе и оценке научных источников, что обеспечивает методологическую прозрачность и критический синтез. Результаты показывают, что теория концептуальной метафоры превратилась в сложную междисциплинарную область.

Ключевые слова: концептуальная метафора, когнитивная лингвистика, дискурс, мультимодальность, систематический обзор

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası M. Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, *ISSN 2224-9257*
Filologiya məsələləri № 5, 2026
Səh. 352-352

VERDİYEVA ZAHRA

ON THE HISTORY OF CONCEPTUAL METAPHOR RESEARCH: FROM CONCEPTUAL METAPHOR THEORY TO EXTENDED CONCEPTUAL METAPHOR THEORY

Abstract

This study presents a systematic review of the development of conceptual metaphor theory within the framework of modern cognitive linguistics. The research examines the evolution of the theory from its classical formulation to extended approaches, highlighting its cognitive, discursive, and social dimensions. Special attention is given to the transition from static models of metaphor to dynamic, context-dependent interpretations, including multimodal and discourse-oriented perspectives. The analysis is based on a systematic selection and evaluation of relevant academic sources, ensuring methodological transparency and critical synthesis. The findings demonstrate that conceptual metaphor theory has evolved into a complex and interdisciplinary field, integrating cognitive, cultural, and communicative aspects of language.

Keywords: conceptual metaphor, cognitive linguistics, discourse, multimodality, systematic review

GİRİŞ

Müasir dilçilikdə metafor fenomeni yalnız üslubi vasitə kimi deyil, insan təfəkkürünün və konseptual sisteminin əsas mexanizmlərindən biri kimi qiymətləndirilir. Xüsusilə XX əsrin ikinci yarısından etibarən kognitiv dilçiliyin formalaşması metafor anlayışına yanaşmada köklü dəyişikliklərə səbəb olmuş, onun yalnız dil səviyyəsində deyil, həm də idrak proseslərinin təşkilində mühüm rol oynadığı elmi şəkildə əsaslandırılmışdır. Bu baxımdan konseptual metaforların tədqiqi müasir dilçiliyin prioritet istiqamətlərindən biri hesab olunur.

Mövzunun aktuallığı onunla şərtlənir ki, konseptual metaforlar insanın abstrakt düşüncə sistemini konkret təcrübə ilə əlaqələndirərək mürəkkəb anlayışların qavranılmasını təmin edir. Metaforların yalnız dil daxilində deyil, həm də sosial, mədəni və psixoloji kontekstlərdə aktiv fəaliyyət göstərməsi onların kompleks şəkildə öyrənilməsini zəruri edir. Metaforların diskurs daxilində funksional xüsusiyyətləri, kontekstual dəyişkənliyi, ideoloji və praqmatik aspektləri, eləcə də multimodal ifadə formaları müasir tədqiqatlarda xüsusi maraq doğurur. Bu isə konseptual metafor nəzəriyyəsinin klassik modelindən daha geniş və çoxşaxəli yanaşmalara keçidin aktuallığını artırır.

Tədqiqatın məqsədi konseptual metaforların tədqiqi tarixini sistemli şəkildə araşdırmaq, konseptual metafor nəzəriyyəsinin əsas prinsiplərini təhlil etmək və onun genişlənmiş modellərinin elmi mahiyyətini müəyyənləşdirməkdən ibarətdir. Bu məqsədə uyğun olaraq aşağıdakı **vəzifələr** müəyyənləşdirilmişdir:

- konseptual metafor anlayışının nəzəri əsaslarının müəyyənləşdirilməsi;
- konseptual metafor nəzəriyyəsinin formalaşma mərhələlərinin təhlili;
- klassik və genişlənmiş yanaşmaların müqayisəli şəkildə araşdırılması;
- metaforların diskursiv, praqmatik və mədəni xüsusiyyətlərinin müəyyən edilməsi;
- müasir tədqiqat istiqamətlərinin və metodoloji yanaşmaların sistemləşdirilməsi.

Tədqiqatın obyekti konseptual metaforlar sistemidir. Tədqiqatın predmetini isə konseptual metafor nəzəriyyəsinin inkişaf dinamikası, onun klassik modeldən genişlənmiş yanaşmaya keçidi və bu prosesdə metaforun funksional və semantik xüsusiyyətlərinin transformasiyası təşkil edir.

Tədqiqat sistematik ədəbiyyat icmalı xarakteri daşıyır və mövzu üzrə elmi mənbələrin seçilməsi, qiymətləndirilməsi və təhlili əvvəlcədən müəyyənləşdirilmiş meyarlar əsasında həyata keçirilir. Mənbələrin müəyyənləşdirilməsi prosesində beynəlxalq elmi bazalar üzrə axtarış aparılmış, mövzu ilə bağlı açar sözlərdən istifadə edilmiş, təkrarlanan və mövzuya uyğun olmayan mənbələr istisna edilmişdir. Seçilmiş materiallar müqayisəli və tənqidi təhlil yolu ilə sistemləşdirilmiş, müxtəlif yanaşmalar arasında əlaqələr və fərqlər müəyyən edilmişdir. Bu yanaşma tədqiqatın metodoloji şəffaflığını təmin etməklə yanaşı, əldə olunan nəticələrin etibarlılığını artırır.

Metodologiya. Bu tədqiqat sistematik ədəbiyyat icmalı xarakteri daşıyır və mövzu üzrə mövcud elmi mənbələrin seçilməsi, qiymətləndirilməsi və təhlili ardıcıl və şəffaf metodoloji prinsiplər əsasında həyata keçirilmişdir. Tədqiqat prosesində mənbələrin identifikasiyası, seçimi və daxil edilməsi mərhələləri beynəlxalq sistematik icmal standartlarına uyğun şəkildə təşkil olunmuşdur.

Mənbələrin müəyyənləşdirilməsi məqsədilə beynəlxalq elmi bazalarda, o cümlədən Google Scholar, Scopus və Web of Science platformalarında axtarış aparılmışdır. Axtarış prosesi “conceptual metaphor”, “conceptual metaphor theory”, “extended conceptual metaphor”, “metaphor in discourse”, “multimodal metaphor” kimi açar sözlər və onların müxtəlif kombinasiyaları əsasında həyata keçirilmişdir. Axtarış nəticəsində ilkin mərhələdə geniş sayda elmi mənbə müəyyən edilmişdir.

Bu sistematik icmal PRISMA 2020 çərçivəsinə uyğun olaraq həyata keçirilmişdir. Tədqiqat çərçivəsində Scopus, Web of Science və Google Scholar verilənlər bazalarında axtarış aparılmış və ilkin mərhələdə 98 mənbə müəyyən edilmişdir. Dublikatların və uyğun olmayan qeydlərin çıxarılmasından sonra 74 mənbə skrininqdən keçirilmişdir. Nəticədə 34 mənbə tam mətn üzrə qiymətləndirilmək üçün seçilmiş, uyğunluq meyarlarına əsasən 13 mənbə yekun təhlilə daxil edilmişdir.

Növbəti mərhələdə təkrarlanan və mövzu ilə birbaşa əlaqəsi olmayan mənbələr siyahıdan çıxarılmışdır. Seçilmiş materiallar müəyyən edilmiş daxil etmə və istisna meyarlarına əsasən qiymətləndirilmişdir. Daxil etmə meyarlarına konseptual metafor nəzəriyyəsi və onun inkişaf mərhələləri ilə birbaşa əlaqəli, elmi cəhətdən etibarlı və nüfuzlu nəşrlərdə dərc olunmuş tədqiqatlar aid edilmişdir. İstisna meyarlarına isə mövzu ilə dolayı əlaqəli olan, kifayət qədər elmi əsaslandırmaya malik olmayan və ya təkrarlanan mənbələr daxil edilmişdir.

Seçilmiş mənbələr daha sonra dərin təhlil mərhələsinə cəlb olunmuş və onların məzmunu müqayisəli və tənqidi yanaşma əsasında araşdırılmışdır. Bu mərhələdə müxtəlif müəlliflərin yanaşmaları sistemləşdirilmiş, nəzəri fərqlər və oxşarlıqlar müəyyən edilmiş, konseptual metafor nəzəriyyəsinin inkişaf dinamikası təhlil edilmişdir. Təhlil zamanı konseptual metaforların idrak, diskursiv və sosial aspektləri kompleks şəkildə nəzərdən keçirilmişdir.

Tədqiqatın metodoloji çərçivəsi kognitiv, diskursiv və müqayisəli-təhlil metodlarının inteqrasiyasına əsaslanır. Bununla yanaşı, semantik analiz və kontekstual interpretasiya üsullarından istifadə olunmuşdur ki, bu da metaforların müxtəlif səviyyələrdə öyrənilməsinə imkan vermişdir.

Beləliklə, tədqiqat prosesində tətbiq olunan metodoloji yanaşma seçilmiş elmi mənbələrin obyektiv, sistemli və etibarlı şəkildə təhlilini təmin etmiş, əldə olunan nəticələrin elmi əsaslılığını və etibarlılığını artırmışdır.

Tədqiqatın elmi yeniliyi ondan ibarətdir ki, konseptual metafor nəzəriyyəsinin inkişaf mərhələləri sistemli şəkildə ümumiləşdirilir, onun klassik modeldən genişlənmiş yanaşmalara keçidi kompleks şəkildə izah olunur və metaforun kognitiv, diskursiv və sosial aspektləri vahid analitik çərçivədə təqdim edilir. Eyni zamanda, müxtəlif tədqiqat istiqamətlərinin inteqrasiyası əsasında konseptual metaforların çoxsəviyyəli mahiyyəti aşkar edilir.

Tədqiqatın nəzəri əhəmiyyəti konseptual metaforların öyrənilməsi sahəsində mövcud yanaşmaların sistemləşdirilməsi və ümumiləşdirilməsi ilə bağlıdır. Bu, metaforun idrak, semantik və diskursiv xüsusiyyətlərinin daha dərindən anlaşılmasına və gələcək tədqiqatlar üçün nəzəri baza yaradılmasına imkan verir.

Tədqiqatın praktik əhəmiyyəti isə onun nəticələrinin dil tədrisi, diskurs analizi və kommunikasiya sahələrində tətbiq oluna bilməsi ilə bağlıdır. Metaforların funksional xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi onların müxtəlif kommunikativ mühitlərdə daha effektiv istifadəsinə şərait yaradır.

Tədqiqat işinin strukturu giriş, əsas hissə və nəticədən ibarətdir. Giriş hissəsində tədqiqatın məqsəd və vəzifələri, metodoloji əsasları və aktuallığı müəyyənləşdirilmiş, əsas hissədə nəzəri yanaşmaların inkişafı təhlil edilmiş, nəticə hissəsində isə əldə olunan elmi nəticələr ümumiləşdirilmişdir.

ƏSAS HİSSƏ

Konseptual metafor nəzəriyyəsinin formalaşması XX əsrin sonlarına, xüsusilə 1980-ci illərə təsadüf edir və bu istiqamətin sistemli şəkildə elmi əsaslandırılması Metaphors We Live By əsərinin nəşri ilə birbaşa bağlıdır. Həmin əsərin müəllifləri Corc Lakof və Mark Conson metaforu ənənəvi ritorik çərçivədən çıxararaq onu insan təfəkkürünün əsas təşkilat prinsiplərindən biri kimi təqdim etmişlər. [6, s.80] Bu yanaşma klassik dilçilikdə hökm sürən "metafor yalnız bədii ifadə vasitəsidir" fikrini təkzib edərək, metaforun gündəlik dil və düşüncə sistemində fundamental rol oynadığını göstərmişdir. İlkin mərhələdə konseptual metafor nəzəriyyəsi əsasən strukturlaşdırıcı metaforlar (structural metaphors), istiqamətverici metaforlar (orientational metaphors) və ontoloji metaforlar (ontological metaphors) kimi təsnifatlara əsaslanmışdır. Bu təsnifat metaforların yalnız semantik uyğunluq deyil, həm də idrak strukturlarını formalaşdıran mexanizm olduğunu sübut etmişdir. Beləliklə, bu yanaşmaya görə, metafor yalnız dilin bədii-estetik elementi deyil, insanın konseptual sisteminin strukturlaşdırılmasında iştirak edən idrak mexanizmidir.

Konseptual metafor nəzəriyyəsi müasir kognitiv dilçilik çərçivəsində dil və təfəkkür arasındakı qarşılıqlı əlaqəni izah edən fundamental nəzəri istiqamətlərdən biri kimi formalaşmışdır. Bu nəzəriyyə metaforun mahiyyətinə dair ənənəvi baxışları köklü şəkildə dəyişmiş, onu dilin periferik hadisəsi deyil, mərkəzi idrak strukturu kimi təqdim etmişdir. [6, s.74] Konseptual metafor nəzəriyyəsinə əsasən, insan təfəkkürü abstrakt anlayışları daha konkret və təcrübəyə əsaslanan sahələr vasitəsilə dərk edir və bu proses metaforik xəritələşdirmə (mapping) mexanizmi ilə həyata keçirilir. Belə ki, "zaman puldur", "həyat yoldur" kimi gündəlik ifadələr yalnız dil vahidi deyil, eyni zamanda insanın dünyanı necə konseptuallaşdırdığını əks etdirən idrak modelləridir. Bu nəzəriyyə çərçivəsində mənbə sahə (source domain) və hədəf sahə (target domain) arasında qurulan sistemli uyğunluqlar vasitəsilə abstrakt kateqoriyalar strukturlaşdırılır və mənalandırılır. Bu isə göstərir ki, metaforlar təsadüfi və ya yalnız kontekstual hadisə deyil, əksinə, insanın təfəkkür sistemində dərin köklərə malik olan və dil vasitəsilə üzə çıxan konseptual konstruksiyalardır. Bununla yanaşı, bu nəzəri yanaşma metaforların universal və mədəni spesifik xüsusiyyətlərini eyni zamanda izah etməyə imkan verir, çünki bəzi metaforik modellər ümumbəşəri təcrübəyə əsaslansa da, digərləri konkret mədəni və sosial mühitlə sıx bağlı olur. Beləliklə, konseptual metafor nəzəriyyəsi yalnız dilçilik çərçivəsində deyil, həm də psixologiya, fəlsəfə, antropologiya və kommunikasiya kimi sahələrlə kəsişərək multidissiplinar tədqiqat istiqaməti kimi inkişaf etmişdir və bu da onun müasir elmi diskursda geniş tətbiq imkanlarını şərtləndirir.

Bununla yanaşı, nəzəriyyənin erkən inkişaf mərhələsində metaforların sistemli xarakteri və konseptual uyğunluqların sabitliyi xüsusi vurğulanmışdır. Yəni müəyyən metaforik modellər dil sistemində təkrar-təkrar istifadə olunaraq düşüncə strukturunun ayrılmaz hissəsinə çevrilir. Məsələn, "mübahisə müharibədir" (argument is

war) kimi konseptual metafor gündəlik diskursda geniş şəkildə istifadə olunur və bu, insanların mübahisəni necə qavradığını formalaşdırır. Bu tip metaforlar yalnız dil ifadəsi deyil, həm də davranış və qərarvermə proseslərinə təsir edən idrak çərçivələridir. Erkən yanaşmalarda metaforların universallığına xüsusi diqqət yetirilsə də, sonrakı tədqiqatlar göstərmişdir ki, bu modellər müəyyən dərəcədə mədəni və sosial faktorlarla da şərtlənir.

Beləliklə, konseptual metafor nəzəriyyəsinin ilkin mərhələsi metaforun mahiyyətinə dair fundamental dönüş yaratmış, onun dilçilikdəki statusunu periferik sahədən mərkəzi idrak mexanizminə çevirmişdir. Bu mərhələ sonrakı inkişaf istiqamətləri üçün nəzəri baza rolunu oynamış və metafor tədqiqatlarının daha geniş, çoxşaxəli və interdisiplinar çərçivədə aparılmasına zəmin yaratmışdır.

Konseptual metafor nəzəriyyəsinin sonrakı inkişaf mərhələsində bu yanaşma ilkin model çərçivəsini aşaraq müxtəlif alimlərin töhfələri ilə əhəmiyyətli dərəcədə genişlənmiş və dərinləşdirilmişdir. Xüsusilə Zoltan Kövecses metaforların mədəni və kontekstual dəyişkənliyini ön plana çəkərək onların yalnız universal deyil, həm də konkret mədəni mühitlə şərtlənən xüsusiyyətlər daşıdığını əsaslandırmışdır. [13, s.62] Bununla yanaşı, Reymond Gibs metaforların idrak proseslərindəki rolunu empirik tədqiqatlar əsasında araşdırmış və onların psixoloji reallığını sübut etmişdir. [11, s.45] Digər tərəfdən, Jil Fokonye və Mark Törner tərəfindən irəli sürülmüş konseptual inteqrasiya nəzəriyyəsi metaforun yalnız iki sahə arasında uyğunluqdan ibarət olmadığını, daha mürəkkəb idrak mexanizmləri nəticəsində formalaşdığını göstərmişdir. [8, s.121] Bu yanaşma konseptual metafor nəzəriyyəsinin sərhədlərini genişləndirərək onun daha dinamik və çoxqatlı modelə çevrilməsinə zəmin yaratmışdır.

Sonrakı tədqiqatlar metaforların diskurs daxilində funksionallaşması, kontekstdən asılı olaraq dəyişməsi və kommunikativ məqsədlərə uyğun şəkildə formalaşması xüsusi diqqət mərkəzinə çevrilmişdir. Bu baxımdan Elena Seminonun "Dikursda metaforlar" əsəri diqqəti cəlb edir. Burada müəllif metaforların diskursiv funksiyalarını, xüsusilə media və siyasi diskurs çərçivəsində oynadığı rolu geniş şəkildə təhlil etmişdir. [5, s.130] Eyni zamanda Andreas Muzolf metaforların ideoloji və mədəni çərçivələrdə istifadəsini araşdıraraq onların ictimai şüurun formalaşmasında mühüm rol oynadığını göstərmişdir. [1, s.97] Bu tədqiqatlar nəticəsində metaforların yalnız statik konseptual uyğunluqlar deyil, həm də sosial reallığın qurulmasında iştirak edən aktiv diskursiv vasitələr olduğu qənaəti formalaşmışdır.

Bununla yanaşı, müasir tədqiqatlarda metaforların multimodal təbiəti də xüsusi yer tutur. Metaforların yalnız verbal ifadələrlə məhdudlaşmadığı, vizual, jestual və digər semiotik vasitələrlə də reallaşdığı göstərilmişdir. Bu istiqamətdə aparılan araşdırmalar metaforun kommunikasiya sistemində daha geniş və kompleks rol oynadığını ortaya qoyur.

Konseptual metafor nəzəriyyəsinin genişlənmiş mərhələsində diqqət çəkən əsas istiqamətlərdən biri də metaforların diskurs daxilində real istifadəsinin sistemli şəkildə araşdırılması olmuşdur. Bu baxımdan Alis Deyqnan korpus əsaslı tədqiqatlar vasitəsilə metaforların yalnız nəzəri konstruksiyalar deyil, real dil materialında necə reallaşdığını göstərmiş və onların istifadəsinin kontekstdən ciddi şəkildə asılı olduğunu sübut etmişdir. [4, s.29] Eyni zamanda Lin Kemeron metaforların kommunikativ qarşılıqlı təsir prosesində necə formalaşdığını araşdıraraq onların interaktiv və dinamik xarakter daşıdığını əsaslandırmışdır. [10, s.62] Bu yanaşmalar metaforun yalnız fərdi idrak fenomeni olmadığını, həm də sosial ünsiyyət prosesində kollektiv şəkildə qurulan bir mexanizm olduğunu ortaya qoyur.

Digər mühüm istiqamət metaforların diskurs daxilində sistemli təşkili və onların ideoloji funksiyalarının araşdırılması ilə bağlıdır. Bu sahədə Conatan Çarteris-Blek metaforların xüsusilə siyasi və ictimai diskursda manipulyativ və inandırıcı təsir vasitəsi kimi istifadə olunduğunu göstərmişdir. [9, s.102] Onun yanaşmasına görə, metaforlar yalnız məna yaratmaqla kifayətlənmir, eyni zamanda müəyyən ideoloji çərçivələrin formalaşdırılmasına və auditoriyanın yönləndirilməsinə xidmət edir. Bu isə metaforların funksional imkanlarının klassik modeldə nəzərdə tutulduğundan daha geniş olduğunu təsdiqləyir.

Bununla yanaşı, metaforların idrak proseslərində situativ və kontekstual xarakter daşıdığını vurğulayan yanaşmalar da formalaşmışdır. Cerard Stin tərəfindən irəli sürülmüş diskurs yönümlü metafor təhlili modeli metaforların yalnız konseptual səviyyədə deyil, konkret diskurs aktları çərçivəsində necə istifadə edildiyini araşdırmağa imkan verir. [7, s.35] Bu model metaforun identifikasiyası və təhlili üçün sistemli metodoloji çərçivə təqdim edərək empirik tədqiqatların aparılmasını asanlaşdırır. Beləliklə, metaforların öyrənilməsi prosesi daha obyektiv və yoxlanıla bilən metodlara əsaslanmağa başlayır.

Müasir tədqiqatlarda metaforların emosional və affektiv aspektləri də xüsusi diqqət mərkəzinə çevrilmişdir. Bu istiqamətdə aparılan araşdırmalar göstərir ki, metaforlar yalnız idrak strukturunu deyil, həm də emosional təcrübəni formalaşdırır və gücləndirir. Bu isə metaforların insan davranışına və qərarvermə proseslərinə təsir imkanlarını daha da genişləndirir. Belə yanaşmalar konseptual metafor nəzəriyyəsinin yalnız koqnitiv deyil, həm də psixoloji və sosial ölçülərini əhatə edən kompleks modelə çevrildiyini göstərir.

Beləliklə, müxtəlif müəlliflərin yanaşmalarının müqayisəli təhlili göstərir ki, konseptual metafor nəzəriyyəsi zamanla daha çevik, çoxsəviyyəli və inteqrativ xarakter almışdır. Bu inkişaf prosesi metaforun yalnız abstrakt idrak mexanizmi kimi deyil, həm də konkret diskurs, sosial qarşılıqlı təsir və mədəni kontekst daxilində fəaliyyət göstərən dinamik fenomen kimi dərk olunmasına gətirib çıxarmışdır. Nəticə etibarilə, genişlənmiş yanaşmalar metafor tədqiqatlarını daha empirik əsaslı, metodoloji cəhətdən sistemli və nəzəri baxımdan zəngin istiqamətə yönəltmişdir.

Mövcud yanaşmaların sistemli təhlili göstərir ki, konseptual metafor nəzəriyyəsinin inkişafı yalnız yeni anlayışların əlavə olunması ilə deyil, həm də tədqiqat fokusunun əhəmiyyətli dərəcədə genişlənməsi ilə xarakterizə olunur. İlkin mərhələdə metaforun əsasən idrak strukturlarını əks etdirən mexanizm kimi öyrənilməsi üstünlük təşkil etdiyi halda, sonrakı mərhələlərdə onun diskursiv, sosial və mədəni ölçüləri ön plana çıxmışdır. Bu transformasiya nəticəsində metafor tədqiqatları statik modellərdən uzaqlaşaraq daha çox prosesual və kontekst yönümlü yanaşmalara əsaslanmağa başlamışdır. Xüsusilə metaforların real kommunikativ mühitdə necə formalaşdığı, dəyişdiyi və müxtəlif məqsədlərə xidmət etdiyi məsələləri müasir tədqiqatların mərkəzinə çevrilmişdir.

Bu kontekstdə Çarlz Forsvil tərəfindən aparılan multimodal metafor tədqiqatları xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. [2, s.91] Onun yanaşmasına görə, metaforlar yalnız dil vasitəsilə deyil, vizual və audiovizual elementlər vasitəsilə də reallaşır və bu, onların təsir gücünü əhəmiyyətli dərəcədə artırır. Digər tərəfdən, Korneliya Müller metaforların jestual və bədən dili ilə əlaqəsini araşdıraraq onların kommunikasiya prosesində çoxkanallı şəkildə fəaliyyət göstərdiyini göstərmişdir. [3, s.56] Bu istiqamətdə aparılan araşdırmalar metaforun yalnız dil daxilində deyil, ümumi semiotik sistem çərçivəsində öyrənilməsinin vacibliyini ortaya qoyur.

Eyni zamanda, müasir tədqiqatlarda metaforların istifadəsinin situativ xarakter daşıdığı və konkret kommunikativ şəraitdən asılı olaraq dəyişdiyi xüsusi vurğulanır. Bu baxımdan metaforların seçimi və interpretasiyası iştirakçıların sosial mövqeyi, mədəni fonu və kommunikativ niyyətləri ilə sıx bağlıdır. Bu yanaşma metaforun sabit və universal struktur kimi deyil, dəyişkən və adaptiv fenomen kimi dərk olunmasına gətirib çıxarır. Beləliklə, metafor tədqiqatları yalnız dil və idrak çərçivəsində deyil, həm də sosial qarşılıqlı təsir və kommunikasiya nəzəriyyələri ilə inteqrasiya olunaraq daha geniş elmi kontekstdə inkişaf edir.

Nəhayət, 2020-ci ildə Zoltan Koveçeç "Genişlənmiş konseptual metafor nəzəriyyəsi" adlı kitab nəşr edərək bu nəzəriyyənin müasir istiqamətini müəyyənləşdirdi. [12, s.76] O, əsərdə konseptual metaforların linqvistik metaforlar vasitəsilə ifadə olunduqları fikrini əsas tutaraq konseptual metafor nəzəriyyəsində yeni səhifə açdı. Beləliklə, genişlənmiş konseptual metafor yanaşmaları metaforun dinamik, kontekstual və çoxkanallı xarakterini ön plana çıxararaq onu müasir dilçilikdə çoxşaxəli tədqiqat obyektinə çevirmişdir.

Mövcud elmi ədəbiyyatın müqayisəli təhlili göstərir ki, konseptual metafor nəzəriyyəsinin inkişafı xətti deyil, mərhələli və çoxistiqamətli xarakter daşıyır. Müxtəlif müəlliflərin yanaşmaları bir-birini tamamlayaraq metaforun həm idrak, həm diskursiv, həm də sosial aspektlərini vahid nəzəri çərçivədə birləşdirməyə imkan verir. Bu isə klassik modeldən genişlənmiş yanaşmalara keçidin yalnız nəzəri deyil, həm də metodoloji baxımdan əsaslandırılmış bir proses olduğunu göstərir.

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası M. Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, *ISSN 2224-9257*
Filologiya məsələləri № 5, 2026
Səh. 342-352

Konseptual metafor nəzəriyyəsinin klassik modeli ilə genişlənmiş yanaşmaların müqayisəli təhlili göstərir ki, bu iki istiqamət arasında həm metodoloji, həm də nəzəri baxımdan əhəmiyyətli fərqlər mövcuddur. Klassik modeldə metafor əsasən mənbə sahə ilə hədəf sahə arasında qurulan sabit və sistemli uyğunluqlar çərçivəsində izah olunur. Bu yanaşmada metaforların strukturlaşdırıcı funksiyası ön planda tutulur və onların idrak sistemində nisbətən sabit və universal xarakter daşıdığı qəbul edilir. Metaforlar burada daha çox konseptual xəritələşdirmə mexanizmi kimi çıxış edir və abstrakt anlayışların konkret təcrübə vasitəsilə dərk olunmasını təmin edir. Bu modeldə kontekst və diskurs amilləri ikinci dərəcəli hesab olunur və əsas diqqət metaforların ümumi idrak strukturlarına yönəldilir.

Genişlənmiş konseptual metafor yanaşmalarında isə metaforun mahiyyəti daha dinamik və çoxşaxəli şəkildə izah olunur. Bu istiqamətdə metaforların yalnız sabit konseptual uyğunluqlardan ibarət olmadığı, əksinə, konkret diskurs şəraitində formalaşdığı və dəyişdiyi vurğulanır. Metaforların kontekstual, praqmatik və ideoloji funksiyaları ön plana çəkilir və onların kommunikativ məqsədlərə uyğun şəkildə istifadə edildiyi göstərilir. Bu yanaşmaya görə, metaforlar yalnız idrak mexanizmi deyil, eyni zamanda sosial reallığın qurulmasında iştirak edən vasitələrdir. Beləliklə, metaforların istifadəsi konkret kommunikativ mühitdən, iştirakçıların niyyətindən və mədəni kontekstdən asılı olaraq dəyişir.

Bununla yanaşı, genişlənmiş yanaşmalar metaforların yaranma mexanizmini daha kompleks şəkildə izah edir. Klassik modeldə metafor əsasən iki sahə arasında uyğunluq kimi qəbul edildiyi halda, yeni yanaşmalarda bir neçə konseptual strukturun qarşılıqlı təsiri nəticəsində formalaşan daha mürəkkəb idrak konstruksiyalarına diqqət yetirilir. Bu isə metaforun yalnız dil və təfəkkür səviyyəsində deyil, həm də kommunikasiya və sosial qarşılıqlı təsir çərçivəsində öyrənilməsini zəruri edir.

Aparılan müqayisəli təhlil göstərir ki, genişlənmiş konseptual metafor yanaşmaları klassik modelin inkarı deyil, əksinə onun inkişaf etdirilmiş və zənginləşdirilmiş formasıdır. Klassik nəzəriyyə metaforun idrak əsaslarını izah etməklə fundamental baza yaratmış, sonrakı yanaşmalar isə bu bazanı genişləndirərək metaforun diskursiv, mədəni və multimodal xüsusiyyətlərini də nəzərə alan daha kompleks model formalaşdırmışdır. Bu baxımdan konseptual metafor nəzəriyyəsinin inkişafı ardıcıl və mərhələli proses kimi qiymətləndirilə bilər və bu prosesdə müxtəlif yanaşmalar bir-birini tamamlayaraq vahid elmi sistemin formalaşmasına xidmət edir.

Konseptual metafor nəzəriyyəsinin inkişaf dinamikası göstərir ki, bu sahə daim yenilənən və müxtəlif istiqamətlərdə zənginləşən tədqiqat sahəsidir. Müxtəlif müəlliflərin yanaşmaları metaforun mahiyyətini daha dərindən anlamağa imkan verməklə yanaşı, onun funksional imkanlarını da geniş şəkildə üzə çıxarır. Bu isə konseptual metafor nəzəriyyəsinin müasir elmi diskursda aktual və perspektivli

istiqamət olaraq qalmasını təmin edir və onun gələcək tədqiqatlar üçün geniş imkanlar açdığını göstərir.

NƏTİCƏ

Aparılan tədqiqat nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, konseptual metaforların öyrənilməsi müasir dilçilikdə mühüm və dinamik inkişaf edən istiqamətlərdən biri kimi çıxış edir. Konseptual metafor nəzəriyyəsi ilkin mərhələdə metaforu insan təfəkkürünün əsas idrak mexanizmi kimi izah edərək onun dilçilikdəki ənənəvi statusunu köklü şəkildə dəyişdirmişdir. Bu yanaşma metaforun yalnız bədii ifadə vasitəsi olmadığını, əksinə, insanın dünyanı qavrama və strukturlaşdırma üsulu kimi çıxış etdiyini əsaslandırmışdır.

Tədqiqat göstərir ki, konseptual metafor nəzəriyyəsi zamanla inkişaf edərək daha geniş və çoxşaxəli yanaşmaların formalaşmasına gətirib çıxarmışdır. Klassik model metaforun idrak əsaslarını izah etməklə fundamental baza yaratmış, sonrakı mərhələlərdə isə bu baza diskursiv, praqmatik, mədəni və multimodal aspektlərlə zənginləşdirilmişdir. Nəticədə metafor yalnız konseptual uyğunluq mexanizmi kimi deyil, həm də sosial reallığın qurulmasında iştirak edən dinamik və funksional fenomen kimi dərk olunmağa başlanmışdır.

Aparılan sistemli təhlil göstərir ki, müxtəlif alimlərin yanaşmaları konseptual metafor nəzəriyyəsinin inkişafına kompleks şəkildə təsir etmiş və bu sahənin metodoloji imkanlarını genişləndirmişdir. Metaforların empirik tədqiqi, diskurs daxilində funksionallaşması və multimodal xarakterinin öyrənilməsi bu sahənin müasir mərhələdə daha çox interdisiplinar istiqamətdə inkişaf etdiyini təsdiqləyir. Bu isə konseptual metaforların yalnız dilçilik çərçivəsində deyil, həm də psixologiya, kommunikasiya və mədəniyyət tədqiqatları ilə sıx əlaqədə öyrənilməsini zəruri edir.

Beləliklə, konseptual metafor nəzəriyyəsinin klassik modeldən genişlənmiş yanaşmalara doğru inkişafı ardıcıl və məntiqi proses kimi qiymətləndirilə bilər. Bu proses metaforun mahiyyətinin daha dərindən anlaşılmasına, onun funksional imkanlarının genişləndirilməsinə və müasir elmi diskursda daha əhatəli şəkildə izah olunmasına şərait yaratmışdır. Eyni zamanda, əldə olunan nəticələr göstərir ki, konseptual metaforların tədqiqi gələcəkdə də aktual olaraq qalacaq və yeni metodoloji yanaşmaların tətbiqi ilə daha da zənginləşəcəkdir.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Andreas Musolff. (2004). Metaphor and political discourse: Analogical reasoning in debates about Europe. Palgrave Macmillan.
2. Charles Forceville. (2009). Non-verbal and multimodal metaphor in a cognitivist framework: Agendas for research. In C. Forceville & E. Urios-Aparisi (Eds.), Multimodal metaphor (pp. 19–42). Mouton de Gruyter.

3. Cornelia Müller. (2008). Metaphors dead and alive, sleeping and waking: A dynamic view. University of Chicago Press.
4. Deignan.Alice (2005). Metaphor and corpus linguistics. John Benjamins.
5. Elena Semino. (2008). Metaphor in discourse. Cambridge University Press.
6. George Lakoff, & Mark Johnson. (1980). Metaphors we live by. University of Chicago Press.
7. Gerard Steen. (2010). A method for linguistic metaphor identification: From MIP to MIPVU. John Benjamins.
8. Gilles Fauconnier, & Mark Turner. (2002). The way we think: Conceptual blending and the mind's hidden complexities. Basic Books.
9. Jonathan Charteris-Black. (2004). Corpus approaches to critical metaphor analysis. Palgrave Macmillan.
10. Lynne Cameron. (2003). Metaphor in educational discourse. Continuum.
11. Raymond Gibbs. (2008). The Cambridge handbook of metaphor and thought. Cambridge University Press.
12. Zoltán Kövecses. (2010). Metaphor: A practical introduction (2nd ed.). Oxford University Press.
13. Zoltán Kövecses. (2020). Extended Conceptual Metaphor Theory. Cambridge: Cambridge University Press.

Rəyçi: Dr.Beyza Aksu Dünya